

محدوده ارتباط با نامحرم در فضای مجازی بر اساس فقه مقارن

بی بی زهرا طاهری^۱

چکیده

مسئله ارتباطات در دنیای ما هر لحظه در حال رشد و فزونی است به صورتی که وسایل ارتباطی با ویژگی‌های مختلف را به راحتی در اطراف خود می‌بینیم. با توجه به این‌که در دنیای ارتباطات افراد از جنسیت‌های مختلف حضور دارند و مسئله ارتباط با نامحرم در شریعت مقدس اسلام اهمیت بسیاری دارد و برای آن احکام خاصی قرارداد شده است باید به عنوان شخص مسلمان احکام مربوط به ارتباط با نامحرم را در این حوزه که در عرف با نام فضای مجازی شناخته می‌شود را بشناسیم و عمل کنیم. این مقاله به روش تحلیلی و توصیفی است که در ابتدا با بررسی گونه‌های مختلف ارتباطی و بیان عدم تفاوت بین ارتباط در فضای حقیقی و مجازی، مسئله ارتباط زن و مرد نامحرم را در قرآن و سیره ائمه معصومین بررسی کرده و پس از اثبات جواز ارتباط به بیان چگونگی این ارتباط پرداخته و در انتها احکام فقهی مربوط به گونه‌های مختلف ارتباط را طبق نظر اکثر مراجع بیان کرده است.

واژگان کلیدی: ارتباط زن و مرد، حجاب و عفاف، احکام عفاف، فقه مقارن، معاشرت.

مقدمه

یکی از احکام الهی احکامی است که در رابطه با مسئله ارتباط محرم و نامحرم است که اهمیت زیادی دارد و با توجه به این‌که جهان امروز به سوی تسهیل و سرعت و توسعه وسایل ارتباطی پیش می‌رود به صورتی که گسترش وسائل ارتباط به حدی است که عصر ما عصر ارتباطات نامیده شده است. افراد جامعه اعم از زن و مرد از این وسایل ارتباطی استفاده می‌کنند که البته باعث بروز مشکلاتی شده است. با توجه به این‌که ما مسلمان هستیم و همه افعال ما باید بر اساس شریعتمان باشد باید توجه کنیم که در رابطه با استفاده از این وسایل هم باید به حکم شرعی آن توجه و طبق آن عمل کنیم. البته در این باره تحقیقات زیادی انجام شده اما در این مقاله سعی شده نگاه تازه‌ای به مسئله ارتباط شده باشد و ارتباط را از لحاظ علم ارتباطات بررسی و حکم شرعی گونه‌های مختلف ارتباطی را بیان کند و در ادامه با توجه به این‌که در جامعه ما اهل سنت هم موجود است تلاش شده تا نظرات علمای اهل سنت هم جمع آوری شود تا از این طریق هم تلاشی برای اتحاد بیشتر بین مسلمین فراهم شود.

دلایل متعددی را می‌توان به عنوان ضرورت این تحقیق برشمرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از:

تبیین و تبلیغ بخش مهمی از فقه با عنوان محدوده ارتباط با نامحرم.

پیشگیری آسیب‌هایی که در اثر ندانستن حدود ارتباطی زن و مرد نامحرم است.

پی بردن به وجوه اشتراکی در فقه شیعه و اهل سنت

توانایی جوابگویی علما به سؤالات افراد پیرو فقه‌های دیگر/

چیستی ارتباط

ارتباط عبارت است از فرآیند انتقال و تبادل افکار، اندیشه‌ها، احساسات و عقاید افراد با استفاده از پیام‌های کلامی و غیر کلامی به دیگران. ارتباط، فرآیندی پویایی است که در آن تبادل اطلاعات صورت می‌گیرد و همین‌طور پدیده‌ای است با کیفیت و کمیت متغیر و به خاطر همین ممکن است فرد با کسی به صورت ناآگاهانه ارتباط برقرار کند.

تقسیم ارتباط در علم ارتباطات

برای ارتباط در علم ارتباطات تقسیم‌بندی‌های مختلفی ارائه شده است که به دو قسم از تقسیمات آن اشاره می‌کنیم.

اول) تقسیم ارتباط به ۲ نوع کلامی و غیر کلامی

۱. ارتباط کلامی = انتقال معنا و مفهوم با استفاده از کلام است جهت ارتباط کلامی نیاز به استفاده از کلمات است. این ارتباط از طریق ابزارهای چهارگانه شنیدن و گفتن، خواندن و نوشتن صورت می‌گیرد. بنابراین کلام می‌تواند به صورت صوت باشد (مانند تکلم افراد) و می‌تواند به صورت مکتوب باشد (مانند نوشتن نامه).

۲. ارتباط غیر کلامی = ارتباطات غیر کلامی فرآیند رساندن معنا را در صورت پیام‌های بدون واژه از طریق ژست، زبان بدن یا استقرار؛ چهره و تماس چشمی، ارتباط جسم مانند لباس، مدل مو، معماری، نمادها و سمبل‌ها و همچنین ارتباط غیر کلامی شامل کیفیت صدا، احساسات و سبک صحبت کردن و همچنین ویژگی‌های عروضی مانند ریتم، تکیه صدا و استرس است. به همین ترتیب، موضوعات نوشته شده شامل عناصر غیر کلامی مانند شیوه دست خط، نظم معنایی از کلمات و استفاده از شکلک برای انتقال عبارات احساسی به صورت تصویری است. با توجه به ارتباط‌گیری خود و دیگران در می‌یابیم که بسیاری از ارتباطات ما آمیخته‌ای از هر دو قسم ارتباط کلامی و غیر کلامی است که البته در این صورت مطلب به رساناترین شکل انتقال پیدا می‌کند. با توجه به مطالبی که مطرح شد می‌توان قسم سوم را بیان کرد.

۳. ارتباط کلامی و غیر کلامی = ارتباطی که در آن کلام و غیر کلام با هم وجود دارد (مانند بسیاری از ارتباطات روزانه خودمان). این نوع از ارتباط بیشترین معنا و مفهوم را به مخاطب می‌رساند.

دوم) تقسیم ارتباط به زنده و غیر زنده

۱. ارتباط زنده = ارتباط بدون فاصله زمانی بین شخص پیام‌دهنده و شخص پیام‌گیرنده ایجاد می‌شود (مانند برقراری ارتباط دو شخص در خیابان و یا در پخش زنده تلویزیون).

۲. ارتباط غیر زنده = ارتباطی است برخلاف ارتباط زنده، یعنی فاصله زمانی بین شخص پیام‌دهنده و شخص پیام‌گیرنده وجود دارد (مانند برقراری ارتباط دو طرف از طریق پیامی که قبلاً ضبط شده).

وسایل برقراری ارتباط

برقراری ارتباط از نیازهای مهم انسان است و انسان برای برقراری ارتباط باید از وسیله‌ای استفاده کند به همین خاطر در طول حیاتش، همواره از وسیله‌ای برای برقراری ارتباط استفاده می‌کرده است، تا بتواند پیام خود را به دیگران برساند و ابتدائی و در دسترس‌ترین وسیله ارتباطی زبان است. انسان اعصار گذشته، از ارتباطات چهره به چهره و رو در رو استفاده می‌کرده و برای برقراری ارتباط در مسافت‌های دور از طبل و دود و بعدها با اختراع ماشین چاپ و تلگراف و .. برقراری ارتباط خود را افزایش داد. امروزه برقراری ارتباط به خاطر وجود و گسترش وسایل ارتباطی سرعت و تسهیل پیدا کرده و دامنه‌اش افزایش یافته به صورتی که عصر ما را عصر ارتباطات نامیده‌اند (ر.ک: محسنیان راد، مهدی ۱۳۶۹)، ارتباط‌شناسی، انتشارات سروش. فرهنگی، علی اکبر، ارتباطات انسانی، انتشارات خدمات فرهنگی رسا).

چیستی فضای مجازی

واژه فضای مجازی در دهه ۱۹۸۰ توسط نویسنده کانادایی وارد ادبیات علمی - تخیلی شد و شاغلان در زمینه کامپیوتر آن را به کار بردند. فضای مجازی فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده است که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده‌اند. عبارت فضای مجازی در واقع اسم دیگر فضای سایبری است هر چند که این عبارت کامل و جامع برای فضای سایبری نیست. چون بخش عظیمی از رخدادهای در بستر اینترنت به صورت حقیقی صورت می‌پذیرد و اطلاق واژه «مجازی» در این میان، بی‌معناست. و می‌توان از واژه‌های دقیق‌تری چون «الکترونیک»، «دیجیتال»، «اینترنتی» یا «سایبری» استفاده کرد. مثل کلاس اینترنتی، تجارت الکترونیک، امنیت سایبری. مهم‌ترین تغییری که فضای مجازی به وجود آورده، تغییر در روابط انسانی است. در حال حاضر در زبان فارسی، به اشتباه به تمام اشکال استفاده از اینترنت و ابزار دیجیتال، فضای مجازی گفته می‌شود. همچنین در این باره آیت الله جوادی آملی فرموده‌اند کاربرد لفظ «مجازی» برای رسانه‌های سایبری نادرست است و فضای مجازی حقیقتاً مجازی نیست! جایی که اندیشه مبادله می‌شود و می‌تواند تأثیر بپذیرد و اثر بگذارد فضای حقیقت است بنابراین ما با فضای حقیقی روبه‌رو هستیم (farsnews.com).

اقسام ارتباطات در فضای مجازی

با استفاده از نرم‌افزارهای موجود ما شاهد ارتباطات به صورت‌های مختلف در فضای مجازی هستیم. با توجه به این که تمام ارتباطات در فضای مجازی به صورت غیر مستقیم است این ارتباطات را می‌تواند به صورت ۱- ارتباط کلامی صوتی زنده و غیر زنده، ۲- ارتباط کلامی مکتوب زنده و غیر زنده، ۳- ارتباط غیر کلامی زبان بدن یا حرکات (چهره، دست و پا و حتی پوشش) زنده و غیر زنده دانست.

جایگاه و اهمیت ارتباط در اسلام

اسلام به داشتن ارتباط اهمیت داده و دستورات و سفارشات زیادی در باب معاشرت و رابطه داده است. دین اسلام دین جامع و جهانی است از این رو دارای برنامه کامل برای سعادت انسان در تمام زمینه‌ها و زمان‌هاست. از جمله برنامه‌هایی که خداوند برای انسان قرار داده، برنامه ارتباط و معاشرت اوست به عنوان نمونه خداوند در سوره بقره آیه ۸۳ می‌فرماید: «قولوا للناس حسنا» با مردم به زبان خوش سخن بگویید. این آیه مؤید این مطلب است که علاوه بر برقراری ارتباط باید ارتباط را به حسن و خوبی برقرار کرد و همین‌طور احادیث فراوانی در این زمینه داریم مانند حدیث امام صادق (ع) که فرموده‌اند: هر کس برای خدا از برادرش دیدار کند، خداوند عزوجل می‌فرماید تو مرا دیدار کرده‌ای و ثواب تو بر منست و به ثوابی جز بهشت برای تو راضی نمی‌شوم. اما باید توجه کنیم که این مسأله هم مانند سایر مسائل و مطالب دارای قاعده و قانون‌هایی است که به برخی از آن‌ها در ادامه اشاره می‌شود.

جایگاه روابط زن و مرد نامحرم در فقه

بر اساس فتوای بسیاری از فقها، اصل ارتباط میان زن و مرد نامحرم با رعایت موازین اسلامی ممنوعیتی ندارد. زن و مرد نامحرم باید با توجه به شخصیت انسانی به ارتباط با هم دست یابند و عایقی مفید و مؤثر به نام هویت انسانی وجود دارد که سبب ایجاد جریانی سالم و آسیب‌ناپذیر در روابط میان زن و مرد می‌شود. بر این مبنا، مرد و زن باید در زیرساخت‌های فکری خویش، تصویر درستی از یکدیگر به عنوان یک شخصیت با حرمت داشته باشند و در روساخت‌های ارتباطی شان که وجوه ارتباطی شان را در پوشش، گفتار، حرکات و ... نمایان می‌سازد، حرمت و

کرامت انسان بودن خود را نشان دهند.

از دیدگاه شرع مقدس، روابط زن و مرد نامحرم نباید به گونه‌ای باشد که تمتعات جنسی در آن سهمی داشته باشد. زیرا تمتعات جنسی، منحصرأ در چارچوب زندگی زناشویی مجاز است پس هرگونه گفتار و رفتار بین نامحرم که بوی خواست‌های جنسی و شهوانی را بدهد حرام قطعی و مسلم است. و هرگونه ارتباطی که زن و مرد نامحرم می‌توانند با هم داشته باشند چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی باید بر اساس احکام فقهی باشد.

ارتباط زن و مرد نامحرم در قرآن کریم

در قرآن کریم آیاتی داریم که درباره ارتباط با نامحرم است و چگونگی آن را مشخص می‌کند آیاتی که در این باره داریم به دو دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول: آیات ارتباط افراد خاص با نامحرم.

آیاتی که در آن بیان رابطه افراد و اشخاص خاص مانند حضرت سلیمان و حضرت موسی و ... بوده است. با استفاده از این آیات می‌توانیم اثبات کنیم که زن و مرد نامحرم می‌توانند با هم ارتباط داشته باشند. آیات حاکی از وجود ارتباط کلامی و غیر کلامی است که به صورت زنده رخ داده است (نمل: ۴۴. قصص: ۲۵۲۳، ۲۴. آل عمران: ۳۷. طه: ۴۰. مریم: ۲۷، ۲۹، ۲۸).

دسته دوم: آیات چگونگی ارتباط با نامحرم

آیاتی که چگونگی ارتباط با نامحرم را مشخص می‌کند خود به دو بخش تقسیم می‌شوند. بخش اول آیاتی که از چگونگی ارتباط کلامی سخن می‌گوید.

اجتناب از خضوع در کلام و ادای کلام به صورت معروف (احزاب: ۳۲)

طبق نظر مفسران این آیه گرچه خطاب به همسران پیامبر است، ولی اختصاص به آن‌ها ندارد و شامل همه زنان مسلمان می‌شود.

منع از خضوع در قول به معنای حالت خاصی از گویش همراه با نرمی در گفتار و نازکی صدا در ادای کلمات است. معروف بودن قول یعنی قولی که در آن ناز و کرشمه و نازکی صدا و هر چیزی که مخاطب را به طمع بیندازد وجود نداشته باشد. طبق این آیه زنان نباید در گفتگو با نامحرم از سخنانی که مفهوم یا آهنگ آن وسوسه‌آمیز و تحریک‌کننده باشد استفاده کنند. پس سخن نباید نازک و به گونه هوس‌انگیز و تحریک‌کننده باشد بلکه به‌طور معمولی و شایسته باشد و از آن جایی که قول شامل کلمات و مفهوم کلمات و صوت آن کلام می‌شود باید باید همه قوانین این آیه را درباره این مقولات رعایت کرد.

اجتناب از دوستی نامشروع (مائده: ۵. نساء: ۲۵).

نکته‌ای که با توجه به تفاسیر از این آیات می‌توان به دست آورد این است که بین دو نامحرم نباید رابطه دوستی باشد (لا تُتَخَذِي أَخْدَانَ - وَلَا تُتَخَذَاتِ أَخْدَانَ) زیرا رابطه بین دو دوست ویژگی‌های خاص خود را دارد که در نحوه ارتباط کلامی و غیر کلامی تأثیر گذار است پس در معاشرت و رابطه با نامحرم باید از هر آنچه که رابطه را به حالت رابطه دو دوست نزدیک می‌کند مانند لحن کلام و کلمات به کار برده شده و یا حرکات دست و صورت و بدن و یا ... پرهیز کرد.

بخش دوم آیاتی که چگونگی ارتباط غیر کلامی را می‌گوید. همان‌طور که قبلاً بیان شد ارتباط غیر کلامی شامل حرکات بدن - دست، صورت، پا و حتی پوشش می‌شود که فرد با استفاده از این‌ها مفاهیمی را به طرف مقابل انتقال می‌دهد. نکاتی که از این آیات به دست می‌آوریم.

هر مسلمان، چه مرد و چه زن، باید از چشم‌پیرانی و نظربازی اجتناب کند (محدوده ارتباط چشمی).
مسلمان، خواه مرد یا زن، باید پاک دامن باشد و عورت خود را از دیگران بپوشاند (محدوده ارتباط پوشش - شهوتی).

زنان باید پوشش داشته باشند و آرایش و زیور خود را بر دیگران آشکار نسازند و در صدد تحریک و جلب توجه مردان برنیایند و از این طریق حق برقراری ارتباط را با مردان نامحرم ندارند.

دو استثنا برای پوشش زن ذکر شده که یکی با جمله «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» بیان شده است و نسبت به عموم مردان است و دیگری با جمله «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ...» ذکر شده و نداشتن پوشش را برای زن نسبت به عده خاصی تجویز می‌کند (محدوده ارتباط پوششی و چشمی)، (نور: ۳۰ و ۳۱).

زنان پیر و سالخورده را از حکم حجاب زنان مستثنی شده، در واقع برای این استثنا دو شرط وجود دارد نخست این‌که به سن و سالی برسند که معمولاً آمیدی به ازدواج ندارند، و به تعبیر دیگر جاذبه جنسی را کاملاً از دست داده‌اند. دیگر این‌که در حال بر داشتن حجاب خود را زینت نمایند در اینجا آیه نورانی شکل دیگری از ارتباط زن را می‌گوید که در واقع زنانی که مصداق آیه هستند در رابطه غیر کلامی با نامحرم حکم دیگری را دارند (نور: ۶۰).
آیه به بانوان توصیه حضور در خانه را در قدم اول دارد و در ادامه بیان می‌کند که حال اگر از خانه بیرون آمدید برای خودنمایی از خانه‌های خود خارج نشوید. یعنی به ظاهر خود دقت داشته باشید زیرا با همین شکل ظاهر خود در قدم اول ما خود را به دیگران می‌شناسانیم (احزاب: ۳۳).

اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران، مخصوص خانه پیامبر اکرم (ﷺ). ورود به خانه شخصی به معنای آغاز یک نوع رابطه است و این آغاز باید با میل طرف مقابل هم باشد پس باید اجازه گرفت و در صورت تمایل فرد مقابل به ارتباط ادامه داد (محدوده شروع رابطه).

ارتباط با زنان، در این آیه (احزاب: ۵۳) منع نشده است بلکه با حفظ حجاب باید باشد که اهمیت پوشش در ارتباط را به ما می‌رساند. «فَسئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» (ارتباط غیر کلامی - پوشش و حجاب).

از فوائد داشتن حجاب در هنگام رابطه با نامحرم پاکی قلب است که باعث آرامش شخص می‌شود و همین‌طور نقیض این مطلب هم صحیح است که رابطه نا صحیح با نامحرم باعث ناپاکی قلب می‌شود و آرامش فرد را به هم می‌زند.
خطاب‌هایی که در این آیه درباره زنان پیامبر اکرم (ﷺ) آمده است، در حقیقت مربوط به همه زنان مسلمان است، به دلیل «أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ» که خداوند درباره هر زن و مردی پاکدلی را می‌خواهد پس باید زنان و مردان هر دو طرف برای رسیدن به این پاکی قلب تلاش کنند (احزاب: ۵۳).

نوع لباس فرد در جامعه معرفت‌شخصیت، مکتب و هدف او است. پوشیدن لباسی که معرفت‌شخصیت و برای تأمین عفت و آبرو باشد، لازم است. فرد با پوشش و ظاهری که دارد مفاهیمی را به دیگران انتقال می‌دهد که این نوعی ارتباط غیر کلامی است و ظاهر شخص تأثیر گذارنده بر ارتباط کلامی و غیر کلامی با اوست زیرا سرچشمه بسیاری از ارتباط‌گیری‌های هوس‌بازان نسبت به زنان و دختران، نوع لباس خود آن‌هاست. حجاب از منظر قرآن کریم، برای ارتباط با جنس مخالف حریمی ایجاد می‌کند که براساس آن مردان هم باید محدوده خاصی برای پوشش و ارتباطشان قائل باشند تا این حریم به صورت دو طرفه حفظ شود (محدوده ارتباط پوششی و نگاه) (احزاب: ۵۹).

ارتباط زن و مرد نامحرم در سیره معصومین (علیهم‌السلام)

با مطالعه در کتب حدیثی و تاریخی به نمونه‌هایی از ارتباط معصومین با نامحرم مواجه می‌شویم مانند گفتگوی زنان با

پیامبر اکرم (ﷺ) و حضرت علی (علیه السلام) و یا گفتگوی حضرت صدیقه کبری (علیها السلام) و جناب سلمان و یا حضور و سخنرانی حضرت زینب کبری با مردم کوفه و شام و موقعیت‌های گوناگون و همچنین نمونه‌های دیگر از ارتباط در زمان سایر معصومین که بیان‌کننده رفتار و سیره عملی معصوم است، و نشان‌دهنده امضای معصوم نسبت به رفتار مردم است که هر دو حجت شرعی و قابل استناد است مانند:

ماجرای پیامبر اکرم (ﷺ) و زینب عطر فروش

زینب عطر فروش به خانه رسول گرامی (ﷺ) نزد زنان و دختران آن حضرت رفت و آمد می‌کرد. عادت آنان این بود که از وی عطر می‌خریدند. یک بار که پیامبر (ﷺ) وارد خانه شدند و زینب را نزد زنان و دختران خود دیدند، به او فرمودند: هنگامی که تو نزد ما می‌آیی اتاق‌های ما خوش‌بو می‌شود. زینب عرض کرد: خانه‌های شما به بوی عطر شما خوش‌بو ترند. سپس پیامبر به وی فرمودند: وقتی می‌فروشی نیکو بفروش و نیرنگ مکن که این کار به خداترسی همسازتر است و مال را پایدارتر می‌سازد (محمد بن یعقوب کلینی، فروع کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۰، ج ۵، ص ۱۵۱؛ ج ۸، ص ۱۵۳).

حضرت علی (علیه السلام) و زن حامله

زن بارداری که وضع حملش نزدیک بود، خدمت حضرت علی (علیه السلام) آمد و گفت: یا امیرالمؤمنین! مرا پاک کن که خدا تو را پاک گرداند! عذاب دنیا از عذاب دایمی و لاینقطع آخرت آسان‌تر است. حضرت علی (علیه السلام) به او گفتند: از چه چیزی تو را پاک کنم؟ آن زن گفت... (شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۱۰، ص ۹).

حضرت فاطمه (علیها السلام) و سلمان

حضرت فاطمه (علیها السلام) به سلمان گفت: سلمان! این پیراهن مرا بگیر و نزد شمعون یهودی ببر و به او بگو: فاطمه دختر محمد (ﷺ) می‌گوید: در مقابل آن، یک من خرما و یک من جو قرض بده (محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۷۲).

حکم فقهی ارتباط کلامی

ارتباط کلامی (صوت و مکتوب) اگر قصد لذت (منظور لذت جنسی است) و ریبه نباشد (در مسائلی که مطرح می‌شود باید دقت شود تا موجب مفسده و ایجادکننده زمینه فساد نباشد و افراد خوف افتادن به گناه پیدا نکنند) و زن صدای خود را تریق و تلطیف نکند، زن و مرد نامحرم می‌توانند ارتباط کلامی (صوتی و کتبی) برقرار کنند. البته همان‌طور که بیان شد کلامی که به صورت صوت و یا مکتوب رد و بدل می‌شود نباید موجب تحریک جنسی شود و فرد را به گناه بیندازد پس افراد باید در کلام خویش (کلماتی که انتخاب می‌کنند و شیوه بیان خویش) و مدت زمانی که باهم در ارتباط هستند و فضا و موقعیتی که باهم در ارتباطند دقت داشته باشند. با توجه به حکم گفته شده و اقسام ارتباط غیر کلامی که عنوان شد (شیوه دست خط، استفاده از شکلک و، تن و آهنگ صدا، تکه کلام، ریتم، صدا و استرس) همه این اقسام داخل در حکم ارتباط هستند. (بر گرفته از امام، استفتاءات، ج ۳، (نظر) س ۵۲؛ بهجت، توضیح المسائل، م ۱۹۳۶؛ مکارم، استفتاءات، ج ۱، س ۸۱۹؛ تبریزی، استفتاءات، ۱۶۲۲؛ صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۶۷۳، نوری، استفتاءات، ج ۲، س ۶۵۶؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، ۱۷۱۸؛ خامنه‌ای، اجوبه الاستفتاءات، س ۱۱۴۵؛ العروة الوثقی، ج ۲، النکاح م ۳؛ سیستانی، sistani.org اینترنت).

حکم فقهی ارتباط غیر کلامی

نگاه کردن به نامحرم

افراد با دیدن چیزهایی که در اطرافشان وجود دارد مفاهیمی را درک می‌کنند مثلاً با دیدن چهره فردی می‌توانیم غم، شادی، تعجب او را درک کنیم اگر این دیدن را در رابطه با نگاه کردن زن و مرد نامحرم در فضای مجازی در نظر بگیریم این نگاه یا به صورت ارسال عکس است و یا فیلم غیر زنده و یا فیلم به صورت زنده است می‌باشد. قانون کلی نگاه کردن این است که نگاه به هر چیزی یا هر کسی به قصد لذت و یا با خوف به فساد افتادن حرام است (به استثنای همسر) اگر چه نگاه به محرم باشد. خواه نگاه به زن باشد یا به مرد، به حیوان باشد یا جماد، به عکس باشد یا فیلم، به مجسمه باشد یا هر چیز دیگر، حتی نگاه کردن به بدن خود در آینه و یا هر جای دیگر به قصد شهوت رانی حرام است (امام، اراکی، بهجت، فاضل و گلپایگانی: استفتاء. امام: توضیح المسائل، با استفاده از مسائل متفرقه، صفحه ۲۸. فاضل: استفتاء. تبریزی، مکارم و خامنه‌ای. مجرد نگاه کردن به بدن خود به جهت تحریک شدن حرام نیست. صراط النجاة، سؤال ۸۹۳. مکارم: این حکم شامل انسان و حیوان است و در غیر آن چنانچه منشأ فسادی گردد، جایز نیست. استفتاء. خامنه‌ای: هر چیزی که باعث تحریک غریزه جنسی بشود و شهوت را تحریک کند حرام است مگر بین زن و شوهر. استفتاء).

نگاه مرد به زن نامحرم

اگر خانم مسلمان کاملاً حجاب خود را رعایت کرده باشد مرد نامحرم می‌تواند به صورت و کفین او به شرطی که وجه و کفین زینت نشده باشد و نگاه به قصد لذت و ریه نباشد نگاه کند (امام: عروه، (نکاح)، مسأله ۳۱؛ تحریر، (نکاح)، مسأله ۱۸؛ استفتاء و توضیح المسائل، مسأله ۲۴۳۳. اراکی: توضیح المسائل، مسأله ۲۴۴۷ و استفتاء. خامنه‌ای و فاضل: استفتاء. بهجت: اگر چه احتیاط در ترک خوب است. (احتیاط مستحب) استفتاء. تبریزی: زینت در وجه و کفین اگر از قبیل انگشتر متعارف و اصلاح صورت (بند انداختن) و سرمه‌ای باشد که حتی در زن‌های پیر متعارف است، پوشاندن آن بر زن واجب نیست و نگاه کردن مرد به آن هم اگر التذاذی نباشد مانع ندارد. استفتاء).

سیستانی: بطور کلی اگر نامحرم حجاب خود را رعایت کرده است و یا اگر رعایت نکرده در صورتی که او را امر به حجاب کنیم رعایت می‌کند، نگاه کردن به وجه و کفین او بدون لذت و ریه اشکالی ندارد. اگر چه بنا بر احتیاط مستحب بهتر است از نگاه کردن به وجه و کفین پرهیز کرد. منهاج الصالحین، (نکاح)، مسائل ۱۴ و ۲۶ و توضیح المسائل، مسائل ۲۴۴۲ و ۲۴۴۳. گلپایگانی: بنا بر احتیاط واجب جایز نیست حتی به وجه و کفین نامحرم نگاه کرد چه زینت داشته باشد چه نداشته باشد. عروه، (نکاح)، مسأله ۳۱؛ استفتاء و ارشاد السائل، سؤال ۴۵۶.

نگاه به حجم بدن زن در صورتی که باعث تهییج شهوت نباشد، اشکال ندارد. امام، استفتاءات، ج ۳، (احکام حجاب)، س ۲۷؛ سیستانی، Sistani.org، (حجاب)، س ۵؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، س ۱۷۰۸؛ مکارم، استفتاءات، ج ۲، س ۱۵۳ و ۱۰۲۳؛ نوری، استفتاءات، ج ۲، س ۶۷۹؛ تبریزی، صراط النجاة، ج ۱، س ۹۰۷؛ صافی، جامع الاحکام، ج ۲، س ۱۶۹۴ و ۱۷۲۹؛ خامنه‌ای، استفتاء، س ۶۱۸ و ۵۵۹ و دفتر: وحید و بهجت (رساله دانشجویی، سید مجتبی حسینی، کد: ۵۰۰۱۶/۳۰۸).

نگاه به زیورآلات زن نامحرم از روی لباس

آیات عظام امام، خامنه‌ای، فاضل و نوری: بنا بر احتیاط واجب نگاه به آن‌ها جایز نیست. آیات عظام بهجت، خامنه‌ای، تبریزی، صافی، مکارم و وحید: نگاه به آن‌ها جایز نیست. آیت الله سیستانی: نگاه به گردن‌بند و مانند آن جایز نیست؛

ولی نگاه به الگو و دستبند آنان - بدون قصد لذت - اشکال ندارد.

امام، نوری و فاضل، تعلیقات علی العروه، (الستر) م ۱ و خامنه‌ای، سایت، نگاه. مکارم، تعلیقات علی العروه، (الستر)، م ۱، تبریزی، صراط النجاه، ج ۱، س ۸۸۴، خامنه‌ای، استفتاء، س ۴۷۷ و دفتر: بهجت، صافی و وحید. سیستانی، تعلیقات علی العروه، (الستر، م ۱).

نگاه مرد به عکس زن نامحرم

مرد می‌تواند به عکس نامحرمی که حجاب خود را کاملاً رعایت کرده است نگاه کند مشروط به آنکه به قصد لذت و ریبه نباشد.

(امام، بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، فاضل و مکارم: استفتاء. اراکی: توضیح المسائل، با استفاده از مسأله ۲۴۵۳ و استفتاء سیستانی: منهاج الصالحین، (نکاح)، با استفاده از مسأله ۲۷. گلبایگانی: مجمع المسائل، سؤال ۶۵۵) اگر نامحرم در عکس حجاب کامل را رعایت نکرده است در این صورت اگر مرد آن زن را می‌شناسد نمی‌تواند به عکس او نگاه کند و اگر او را نمی‌شناسد می‌تواند به عکس نامحرم نگاه کند مشروط به آنکه به قصد لذت و ریبه نباشد. (امام: استفتاء در کتاب احکام بانوان، سؤال‌های ۴۴ و ۴۵، ص ۳۳. بهجت و خامنه‌ای: استفتاء. تبریزی: صراط النجاه، با استفاده از سؤال ۸۷۶. فاضل: جامع المسائل، ج ۱، با استفاده از سؤالات ۱۷۲۸ و ۱۷۳۲. اراکی: نگاه کردن به عکس‌های نامحرم و یا فیلم آن، که به وسیله تلویزیون و غیره پخش می‌شود اگر به قصد لذت نباشد و خوف فساد و به حرام افتادن نباشد مانعی ندارد هر چند صاحب عکس را بشناسد. توضیح المسائل، مسأله ۲۴۵۳. سیستانی: اگر زن نامحرم در عکس حجاب کامل را رعایت نکرده است، در صورتی که او از زنان مبتدله نباشد (زن بدحجاب یا بی‌حجابی که وقتی او را امر به حجاب کنند اعتنا نمی‌کند) و مرد نیز او را می‌شناسد، بنابر احتیاط واجب نباید به آن عکس نگاه کند. در غیر این صورت نگاه کردن بدون قصد لذت و ریبه اشکالی ندارد. منهاج الصالحین، (نکاح)، مسأله ۲۷. در نتیجه: اگر مرد زن را نمی‌شناسد و یا اینکه زن از زنان مبتدله است و یا اینکه حجاب خود را در عکس کاملاً رعایت کرده است نگاه کردن به عکس او اشکالی ندارد. گلبایگانی: در صورتی که او را نمی‌شناسد بنابر احتیاط مستحب نگاه نکند و اگر او را می‌شناسد بنابر احتیاط واجب نباید نگاه کند خصوصاً اگر معرض هتک و فساد باشد. توضیح المسائل، با استفاده از مسأله ۲۴۴۸؛ مجمع المسائل، سؤال ۶۵۵ و ارشاد السائل، سؤال ۴۵۱. مکارم: در صورتی که زنی مقید به حفظ حجاب شرعی است نگاه کردن به عکس بدون حجاب او اشکال دارد، مگر آنکه او را نشناسد و مفسده دیگری از نگاه کردن حاصل نشود. توضیح المسائل، مسأله ۲۰۸۷. در نتیجه: یا مرد زن را می‌شناسد یا نمی‌شناسد، اگر نمی‌شناسد نگاه به عکس او بدون لذت و ریبه اشکال ندارد. و اگر او را می‌شناسد، در صورتی که زن مقید به حفظ حجاب اسلامی است نگاه کردن به عکس او اگر حجاب کامل را در عکس رعایت نکرده است جایز نیست. و اگر مقید به حفظ حجاب نیست، اگر چه مرد او را بشناسد لکن نگاه کردن به عکس او بدون قصد لذت و ریبه اشکالی ندارد).

نگاه زن به مرد نامحرم

نگاه کردن زن‌ها به بدن مرد نامحرم به استثنای وجه و کفین و مقداری که به‌طور معتاد مردان نمی‌پوشانند حرام است (اراکی: توضیح المسائل، مسأله ۲۴۴۷ و استفتاء. امام: عروه، (نکاح)، با استفاده از مسأله ۳۱؛ تحریر، (نکاح)، مسأله، ۱۹ و توضیح المسائل، مسأله ۲۴۳۳ و استفتاء. تبریزی و خامنه‌ای: استفتاء. سیستانی: توضیح المسائل، مسأله ۲۴۴۲. گلبایگانی: توضیح المسائل، مسأله ۲۴۴۲؛ مجمع المسائل ج ۲، سؤال ۶۴۴ و استفتاء. مکارم: توضیح المسائل، مسأله

۲۰۸۰. بهجت: نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم، بنابر احتیاط واجب حرام است. و اما جواز نگاه کردن زن به قسمتی از بدن مرد نامحرم که غالباً باز است، مثل سر، خالی از وجه نیست. مگر آنکه این نگاه کردن کمک به معصیت باشد. توضیح المسائل، مسأله ۱۹۳۳. فاضل: نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم به استثنای وجه و کفین حرام است. عروه، (نکاح)، مسأله ۳۱ و توضیح المسائل، مسأله ۲۵۰۱. تبریزی: نگاه کردن زن ها به بدن نامحرم در قسمتی که به طور متعارف مردان نمی پوشانند مثل سر و گردن و دست ها چنانچه التذاذی نباشد مانعی ندارد و بنا بر احتیاط به غیر آن قسمت نگاه نشود هر چند نگاه التذاذی نباشد. منهاج الصالحین، کتاب نکاح. سیستانی: نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم با شهوت و ترس از وقوع حرام می باشد. سیستانی: نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم با شهوت و ترس از وقوع حرام، حرام می باشد، بلکه به احتیاط واجب بدون آن نیز نباید نگاه کند مگر به جاهایی از بدن که معمولاً مردها نمی پوشانند مثل سر و دست ها و ساق پا که نگاه کردن زن به این جاها اگر بدون شهوت و خوف وقوع در حرام باشد، اشکال ندارد. توضیح المسائل، مسأله ۲۴۴۲. البته طبق نظر همه مراجع زنان می توانند بدون قصد لذت و ترس افتادن به گناه به حجم بدن مرد نامحرم از روی لباس نگاه کنند. العروه الوثقی، ج ۲، (الستر) م ۳ و ۱۶، و (احکام النخلی) م ۱؛ دفتر آیت الله خامنه ای. (احکام نگاه و پوشش، سید مجتبی حسینی، کد: ۵۰۰۰۱۸/۱۳)

نگاه زن به عکس مرد نامحرم

زن می تواند به عکس مرد نامحرم نگاه کند مشروط به آنکه به قصد لذت و ریه نباشد (امام، خامنه ای و مکارم: استفتاء. بهجت و فاضل: اگر نگاه کردن به عکس مرد موجب فتنه و فساد باشد جایز نیست. استفتاء. سیستانی: اگر بیش از مواضع معمول برهنه باشد به احتیاط واجب نگاه کردن جایز نیست و البته با شهوت مطلقاً جایز نیست. استفتاء).

نگاه به فیلم

فیلمی که ب طور مستقیم پخش می شود حکم انسان زنده را دارد و اگر به طور غیر مستقیم پخش می شود حکم عکس را دارد (امام: استفتاء در کتاب احکام بانوان، محمد وحیدی، سؤال ۴۲، ص ۳۲. تبریزی: استفتاء. اراکی، بهجت، خامنه ای، سیستانی، فاضل، گلپایگانی و مکارم. اراکی، فاضل، گلپایگانی و مکارم: فیلم اعم از مستقیم یا غیر مستقیم حکم عکس را دارد. استفتاء. بنابراین، بنابر فتوای آقای اراکی دیدن فیلم زنان نامحرم برای مردان اشکال ندارد اگر چه آن ها را بشناسد مشروط به آنکه بقصد لذت و ریه نباشد و انسان نترسد که به گناه بیافتد با همان تفصیلی که گذشت.

و بنابر فتوای آقای گلپایگانی دیدن فیلم زنان نامحرم برای مردان در صورتی که آن ها را نمی شناسد بنابر احتیاط مستحب و اگر می شناسد بنابر احتیاط واجب جایز نیست به همان تفصیلی که گذشت. بهجت: دیدن نامحرم از طریق تلویزیون و شنیدن صدای آن ها، اگر مقرون به فساد و ریه باشد اشکال دارد. توضیح المسائل، مسائل متفرقه، مسأله ۲. خامنه ای: بنابر احتیاط واجب نباید به تصویر زن نامحرم که به طور مستقیم از تلویزیون پخش می شود نگاه کرد ولی در پخش غیرمستقیم تلویزیونی اگر ریه و خوف افتادن به گناه نباشد، نگاه کردن اشکال ندارد. استفتاء. سیستانی: اگر فیلم معمولی باشد و نگاه از روی شهوت نباشد اشکال ندارد. استفتاء. در نتیجه: اگر فیلمی بطور مستقیم پخش شود احکام نگاه به آن فیلم همان احکام نگاه کردن به انسان زنده را دارد لذا مردان نمی توانند به غیر از وجه و کفین زنان نامحرم (آنهم با شرایطی که ذکر شد) نگاه کنند و همچنین خانمها نمی توانند به بدن مردان که در فیلم های ورزشی

یا غیر آن که به طور مستقیم پخش می‌شود، نگاه کنند. همچنین اگر فیلم به طور غیرمستقیم پخش می‌شود، یعنی اول به صورت نوار یا فیلم ضبط شده باشد و سپس به نمایش گذاشته شده، نگاه کردن به مردان و زنان آن فیلم حکم نگاه کردن به عکس را دارد به طور مثال مردان نمی‌توانند به فیلم خانم مسلمانی که حجاب خود را رعایت نکرده است، در صورتی که او را بشناسند، نگاه کنند. اما اگر او را نمی‌شناسند و خوف مفسده هم ندارند می‌توانند به آن نگاه کنند همچنین مردان نمی‌توانند به فیلم‌هایی که از مجالس عقد و عروسی تهیه شده است نگاه کنند در صورتی که زنان غیر محجبه آن فیلم را بشناسند. البته در این احکام منظور از نگاه کردن به دست و صورت نگاه به پوست دست و صورت است و نگاه کردن به سایر نقاط بدن از روی پوشش احکام خود را دارد و خودنمایی کردن (انجام حرکات و رفتار خاص) به منظور به گناه انداختن دیگری حرام است. (امام، اراکی، بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، سیستانی، فاضل و گلپایگانی: استفتاء).

ارتباط با نامحرم در فقه اهل سنت

طبق مطالعات انجام شده در کتب قدیمی اهل سنت مطالب مربوط به ارتباط با نامحرم مسایلی است که در ذیل آیات مربوط حجاب و در فقه در ذیل مسایل مربوط به نکاح آمده است. و طبق سؤال و جوابی که با علمای اهل سنت در شبکه‌های اجتماعی صورت گرفته فرقی بین ارتباط با نامحرم در فضای مجازی و حقیقی وجود ندارد (شبکه اجتماعی فتاوی‌ای اهل سنت و جماعت <https://t.me/IslamPP1>).

حکم ارتباط کلامی زن و مرد نامحرم در فقه اهل سنت

گروهی قائلند که صدای زن عروت است و نمی‌تواند با نامحرم صحبت کند مگر در هنگامی که برای زن اجباری و ضرورتی وجود داشته باشد که در آن صورت صدای خود را کلفت کند و به مقدار رفع اجبار و ضرورت با مرد نامحرم صحبت کند.

بنابر قول راجح صدای زن عورت نیست اما زن نباید صدای خود را به گونه‌ای ترقیق و تحسین کند که مرد را به گناه بکشاند و ثانیاً نباید این گفتگو به قصد التذاذ جنسی صورت گیرد. که با رعایت این شروط می‌تواند ارتباط برقرار کند. البته بهتر و مناسب است که صدای زن را مرد اجنبی نشنود. (رد المحتار علی الدرالمختار: ۷۹/۷۸/۷۷/۲، باب شروط الصلاة).

ارتباط غیر کلامی زن و مرد نامحرم (نگاه) از منظر مذهب چهارگانه اهل سنت

نخست مذهب مالکی

علمای مالکیه گفته‌اند: بدن زن بیگانه به جز صورت و کف دو دست، برای مرد بیگانه، عورت است، بنابراین برای مرد بیگانه جایز نیست به آن نگاه کند هرچند بدون شهوت و قصد و نیت لذت‌جویی باشد. اما صورت و کف دو دست، عورت نیست و به شرط این‌که نظرکننده ترس فتنه‌ای نداشته باشد، می‌تواند به آن نگاه کند و آن هم باید به قصد لذت‌جویی نباشد که در این صورت حرام است («الشرح الكبير» للدردیر، و «حاشیه الدسوقی» ج ۱، ص ۲۱۴، «مواته‌ب الجلیل بشرح مختصر خلیل» للحطاب، ج ۱، ص ۴۹۹-۵۰۰، «التاج والاکلیل» للموافق، ج ۱، ص ۴۹۹).

بنا بر مطلبی که بیان شده زن و مرد نامحرم طبق فقه شافعی می‌توانند ارتباط دیداری (نگاه) برقرار کنند البته مشروط به این‌که نگاه فقط به صورت و کف دو دست بدون قصد به فتنه انداختن طرف و یا قصد لذت‌جویی باشد.

دوم مذهب شافعی

علمای شافعی گفته‌اند: نگاه مرد بیگانه به عورت زن آزاده ای که به سن بلوغ رسیده باشد و در حد اشتها باشد، حرام است و به اجماع علمای شافعی همه بدن زن بالغ به جز صورت و کف دستانش، عورت است. و مطابق قول صحیح در مذهب شافعی حتی در هنگام امن از فتنه نگاه به صورت و دستان زن بیگانه حرام است؛ زیرا نگاه به صورت و دستان مظنه فتنه و تحریک کننده شهوت است، لذا به این دلیل حرام است نه به خاطر این که عورت باشد (نهایه المحتاج، ج ۶، ص ۱۸۴).

اما هرگاه سببی شرعی وجود داشته باشد که نگاه به صورت و دستان را اقتضا کند، نگاه به آن و سایر اعضای دیگر جایز است که سبب‌های شرعی موارد ذیل است.

۱. برای درمان: بنابراین پزشک می‌تواند به قسمت‌هایی از بدن (نامحرم) که نیاز است، نگاه کند. بنابراین در مواقع ضروری و در صورت عدم حضور پزشک زن، پزشک مرد می‌تواند، زن را معالجه کند. هم‌چنین در صورت نبود پزشک مرد، پزشک زن می‌تواند بیمار مرد را معالجه نماید؛ اما پزشک مرد باید در حضور محرم یا همسر زن یا یک زن مورد اعتماد به مداوای زن نامحرم بپردازد و اگر پزشک مسلمان وجود داشت، نباید به پزشک غیر مسلمان مراجعه شود.

۲. برای خرید و فروش: اگر زنی یکی از طرف‌های معامله قرار گرفت و لازم بود آن زن شناخته شود و بدون نگاه کردن به وی، شناخت او ممکن نباشد، مرد می‌تواند به وی نگاه کند.

۳. برای تحمل و ادای شهادت: زیرا نگاه کردن به مشهود له (کسی که به سود او شهادت صورت گرفته) و مشهود علیه (کسی که علیه او شهادت صورت گرفته) ضروری است.

۴. برای آموزش: نگاه کردن به نامحرم هنگام آموزش و تدریس امور واجب یا مستحب، جایز است، زیرا به قصد به دست آوردن یک منفعت مشروع صورت می‌پذیرد.

لازم به یادآوری است که مباح بودن نگاه کردن یا لمس در موارد مذکور، به اندازه ضرورت است، زیرا نگاه کردن در حالت ضروری مباح شده و ضرورت و نیاز به اندازه‌ای است که رفع مشکل شود و اهداف مورد نظر حاصل گردد. (فقه المنهجی، ترجمه فارسی، ترجمه: محمد عزیز حسامی و فرزاد پارسا، انتشارات کردستان، سنندج، چاپ سوم ۱۳۹۳، ج ۲ ص ۴۸-۵۲).

۵. دیدن نامزد مورد نظر و نگاه کردن به او که خواستگار فقط می‌تواند به صورت و دستان زن نگاه کند، زیرا این جاها، جلوه‌گاه زیبایی زن به شمار می‌روند، خداوند متعال نیز به آن‌ها اشاره نموده و می‌فرماید: «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» (نور: ۳۱) و زینت خویش را (همچون سر، سینه، بازو، ساق، گردن، خلخال، گردن‌بند، بازوبند) نمایان نسازند، مگر آن مقدار (از جمال خلقت، همچون چهره و پنجه دست‌ها) و آن چیزها (از زینت آلات، همچون لباس و انگشتری و سرمه و خضاب) که (طبیعه) پیدا می‌گردد (امام ترمذی حدیث در کتاب (النکاح، باب: ما جاء فی النظر إلى المخطوبه، رقم: ۱۰۸۷)، وابن ماجه (النکاح، باب: النظر إلى المرأه إذا أراد أن یتزوجها، رقم: ۱۸۶۵).

سوم: مذهب حنفی

برای هیچ مردی جایز نیست به بدن زن آزاده بیگانه به جز صورت و دستانش نگاه کند اما نگاه به مواضع زینت که نمایان است جایز است (و آن عبارت است از صورت و دو دست) و بر اساس رأی ابو حنیفه دو پا نیز جزو زینت

ظاهری می‌باشند، لذا نگاه کردن به آن جایز است. ولی شرط جایز بودن نگاه به مواضع زینت ظاهری آن است که بدون شهوت باشد.

چهارم: مذهب حنابله

اصل مذهب حنابله بر تحریم نگاه مرد به زن بیگانه است و از دیدگاه برخی حنابله: نگاه به صورت و دو دست اگر بدون شهوت باشد، جایز بوده اما مکروه است (خالد ایوبی نیا- ۸ فروردین ۹۵، فقه و فتاوی/ زن، خانواده. Sozimihrab.org)

نتیجه‌گیری

با مشاهده نظرات به این وجوه اشتراکی می‌رسیم که هیچ‌کدام از مذاهب حکم به حرمت برقراری ارتباط با نامحرم نداده‌اند. همه مذاهب اعم از شیعه و اهل سنت برای ارتباط با نامحرم شرایطی را قرار داده‌اند. در ارتباط کلامی زن نباید صدای خود را ترفیق و تلطیف کند. در ارتباط زن و مرد نامحرم نباید قصد لذت و ریبه وجود داشته باشد. بهتر است ارتباط با نامحرم به کمترین مقدار باشد. اکثر قسمت‌های بدن زن عورت است. وجه و کفین جزء عورت زن نیست. هیچ‌کدام از مذاهب در قدم اول نگاه به صورت و کفین را حرام ندانسته‌اند. نگاه مرد به وجه و کفین زن نامحرم در صورت عدم فتنه و شهوت جایز و یا مکروه دانسته‌اند. اهل سنت هم مانند شیعه موارد جواز نگاه به عورت زن یا مرد نامحرم را قائل است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای
نرم‌افزار جامع التفاسیر
نرم‌افزار جامع الاحادیث
نرم‌افزار مکتبه الشامله
احمدی جلفائی، حمید (بی‌تا) احکام حجاب و عفت در گلستان مرجعیت، چاپ زائر آستانه مقدسه، چاپ هفتم
معصومی، مسعود (بی‌تا) احکام روابط زن و مرد و مسائل اجتماعی آنان، انتشارات حوزه علمیه قم
گروه مؤلفان: (محمدحسین سیاح طاهری، مسعود چینی‌فروشان، ندا محمدزاده، حج تالاسام محمدرضا طاهری، فاطمه عامل نیک، محمد مهدی نصر هرنندی، محمدسجاد زارع میر کآباد و نعیمه موحد- حقیقت مجازی) درباره فضای مجازی چه بدانیم و چه بگوییم؟
حجاب و قانون‌مندی روابط زن و مرد در قرآن، مجله شمیم یاس بهمن ۱۳۸۴، شماره ۳۵.
کریمی، محمد تقی؛ علم‌الهدی، سید عبدالرسول علوم اجتماعی، (۱۳۹۴) ارتباط عقیقانه به مثابه نظریه‌ای فرهنگی - ارتباطی، معرفت فرهنگی اجتماعی، تابستان، شماره ۲۳
صالح زاده، اکرم؛ احمدی، حمیرا (۱۳۹۲) آسیب‌های فضای مجازی در خانواده ایرانی - میان رشته‌ای، مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبائی، شماره ۲۸۶ از ۱۲۱ تا ۱۳۱.
صادقی، محمود، (۱۳۹۴) فقه و زندگی رایانه و اینترنت مشخصات نشر، قم: معروف.
امیر مظاهری، امیر مسعود ایرانی‌شاهی، (۱۳۸۹) چالش‌های تعامل اجتماعی زنان ایرانی در فضای مجازی از دید زنان فعال در فضای مجازی، اعظم مطالعات رسانه‌ای، بهار، سال پنجم، شماره ۸.

ثناگویی، محمد، (۱۳۹۲) رابطه الگوهای ارتباطی زنان و مردان با توجه به پابندی مذهبی و رضامندی زناشویی در روابط زوجین، روان‌شناسی و دین، بهار، شماره ۲۱.

زارعی توپخانه، محمد، (۱۳۹۰) روابط آزاد زن و مرد از دیدگاه آموزه‌های دینی و روان‌شناسی، ادیان، مذاهب و عرفان معرفت، تیر، شماره ۱۶۳ علمی-ترویجی.

نیکزاد، عباس، (۱۳۸۳) روابط زن و مرد از دیدگاه اسلام، ترویج، تعطیل، تبدیل؟، بازتاب اندیشه، آبان و آذر، شماره ۵۵ و ۵۶.

پاک نیا، عبد‌الکریم، (۱۳۸۵) معاشرت با نامحرم از نگاه نبوی، علوم قرآن و حدیث، فرهنگ کوثر، زمستان، شماره ۶۸.

